

**ҚАРАҚАЛПАҚ ФОЛЬКЛОРЫ САБАҚЛЫҚЛАРЫ ХӘМ
ОЛАРДЫҢ ӘМЕЛИЙ ӘХМИЙЕТИ**

Сарсенбаева А.К.

ӨзРИАҚҚБ Қарақалпақ гуманитар илимлер илим изертлеу институты, Нөкис қаласы

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15710499>

Фиология илимлериниң докторы, профессор Қабыл Мақсетов хаққинда «Мақсетов мектеби» атлы илимий очерктиң авторлары Қ.Мақсетовтың илимий хәм әмелий мийнетлериниң дизимин тематикалық тәртипте берип, алым тәрәпинен жазылған сабақлық хәм оқыу бағдарламалардың да дизимин келтиреди. Онда:

1. Қарақалпақ фольклоры. Университеттиң фиология факультети ушын оқыу куралы (Ә.Тәжимуратов пенен бирге) Нөкис, «Қарақалпақстан», 1979, 25 б.т.

2. Қарақалпақ фольклоры. Университеттиң қарақалпақ тили хәм әдебияты кәнигелиги ушын оқыу программасы. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1982, 2,5 б.т.

3. Қарақалпақ фольклоры. Лицей хәм колледжлер ушын сабақлық (Р.Мақсетова менен биргеликте). Нөкис, «Қарақалпақстан», 2004.

4. Қарақалпақ халқының көркем аўызеки дәрәтпелери. Университеттиң фиология факультети ушын сабақлық. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1996 [Хошаниязов, Палымбетов: 78-79].

Қ.Мақсетов Қарақалпақстанда Жоқары оқыу орынлары студентлери ушын қарақалпақ фольклоры пәни бойынша дәслепки бағдарлама хәм сабақлықларды дүзиўши, әмелий педагогикалық принциплерди басшылыққа алып жазып шыққан алым есапланады. Биз бул мақаламызда Қ.Мақсетовтың университеттиң фиология факультети студентлери ушын жазған сабақлықлары хаққинда сөз етпекшимиз.

Илимпаздың Ә.Тәжимуратов пенен авторлықта жазған «Қарақалпақ фольклоры» сабақлығы жоқары оқыу орны бағдарламасына тийкарланып, биринши рет дүзилген. Сабақлықтың негизин қарақалпақ фольклорының материалы қурайды хәм оның қурылысы рус хәм басқа да халықлардың фольклор бойынша дүзилген оқыу куралларына сәйкесленген. Сабақлық өткен әсирдиң 70-жылларының ақырында жазылғанлықтан онда дәўирдиң идеологиялық көзқараслары басшылыққа алынған хәм Қ.Мақсетов тәрәпинен китаптың «Кирисиў», «Жуўмақ», «Маркс хәм Энгельс фольклор хаққинда», «Ленин фольклор хаққинда», «М.Горький фольклор хаққинда», «Қарақалпақ фольклорының классификациясы», «Дәстанлар», «Қарақалпақ фольклорын

дөретиўшилер хэм атқарыўшылар», «Фольклор хэм әдебият» бөлимлери жазылған. Ал, «Рус революцион демократлары фольклор ҳаққында», «Қарақалпақ фольклорының жыйналыўы хэм изертлениўи тарийхынан», «Қарақалпақ халық қосықлары», «Айтымлар», «Айтыс», «Толғаўлар», «Жумбақ хэм жаңылтпашлар», «Совет дәўириндеги фольклор», «Библиография» бөлимлери Ә.Тәжимуратов тәрәпинен жазылған. Сабақлықтың «Ертеклер» бөлимінде Қ.Мәмбетназаровтың, «Нақыллар» бөлимінде Т.Ниетуллаевтың изертлеўлери пайдаланылған.

Сабақлықта қарақалпақ фольклорының тийкарғы жанрлары қамтылып, халық арасында кең таралып, жасаўын даўам етип киятырған өмиршең жанрларға терең илимий-теориялық анализ исленип, әмелий әхмийети ҳаққында баҳалы пикирлер билдирилген. Ең тийкарғысы-Қ.Мақсетов фольклордың өзине тән характерли өзгешелиги ҳаққында сабақлықтың жуўмағында төмендегише пикирлерин билдиреди: «Дөретилиўи жағынан ол (фольклор – С.А.) аўызша, жазба дереклерге тийкарланады, коллективлик хэм индивидуаллық усылларды пайдаланады. Оның мазмун, сюжет, образ, тил, стиль өзгешеликлериндеги әпиўайылық пенен сулыўлық, түсиниклилик пенен образлылық фольклорға сай поэтиканы курап турады. Фольклор халықтың тарийхы, дүньяға философиялық көзқараслары менен педагогикалық ойлары, әдебияты, искусствоның басқа түрлери менен байланысып келеди. Фольклорда халықлық, класслық, интернационаллық мотивлер толы келеди» [Мақсетов, Тәжимуратов: 353], – деп белгилеп өтеди.

Қ.Мақсетов фольклор дөретпелериниң халықлығы олардың идеялық мазмунында көринетуғынлығын, фольклор шығармаларының идеялық мазмуны белгили бир тарийхий дәўирге сай келетуғынын, гейпара жанрлардың идеялық мазмуны адамзат өмириниң барлық этапында да өз актуаллығын жоғалтпаўы мүмкинлигин атап өтеди хэм оған мысал етип хәзирги дәстанлардағы патриотизмди, ал, нақыллардағы адамгершиликти сөз етиў идеяларын усылай қараўға болар еди деген жуўмаққа келеди.

Қ.Мақсетовтың «илимий дөретиўшилик хызметлери сан жағынан да, сапа жағынан да өлшеў тасы басым дәрежеде» деген пикирди билдиреди «Мақсетов мектеби» илимий очерк китабының авторлары хэм пикирлерин даўам етип: «Оннан (Қ.Мақсетовтан – С.А.) мийрас болып қалған 15 монография, сабақлықлар, хәр қыйлы бағдардағы 300 ден аслам илимий мақалалар, баянатлар, рецензиялар, әдебият хэм фольклор тарийхының, хәзирги дәўир әдебиятының елеўли машқалаларын нәтийжели рәўиште раўажландырып барыўға хызмет етип атыр» [Хошниязов, Палымбетов: 20], – деп баҳа береді. Ҳақыйқатында да, Қ.Мақсетов қарақалпақ фольклорының барлық жанрлары бойынша итибарлы

илимий-изертлеу жұмыстарын жазды. Соның менен бирге, тәжірийбелі педагог-илимпаз сыпатында университет студентлери үшін «Қарақалпақ фольклоры» (Нөкис, «Қарақалпақстан», 1979) сабақлығын қайта толықтырып жазу зәрүрлігін есапқа алып, ғәрезсизлік дәуірі көзқарасынан арадан он жети жыл өткеннен соң «Қарақалпақ халқының көркем аўызеки дәретпелери» (Нөкис, «Билим», 1996) деген атамада сабақлықты бастырып шығарады. Сабақлық «Кирисиў», «Жуўмақ»тан тысқары фольклордың пайда болыўының әйемги дереклери, соның менен бирге, қарақалпақ фольклортаныўының пайда болыў хәм раўажланыў басқышлары, қарақалпақ фольклоры жанрлары хәм олардың түрлериниң классификациясы мәселелерин сөз етеди. Қ.Мақсетиев сабақлықты жазууда өзиниң фольклор бойынша илимий изертлеулериниң жуўмағы, теориялық пикирлери, анализлери тийкарында жазып шыққан. Илимпаз қарақалпақ фольклорының оннан аслам жанрлары хәм олардың түрлерине илимий талқы ислеиди. Оларды әмелий жақтан мысаллар менен дәлиллеп көрсетеди. Ең тийкарғысы сабақлықта, қарақалпақ фольклорының барлық мәселелери, жанрлары, атқарыўшылары, фольклор менен әдебияттың байланысы хәм т.б. дыққаттан шетте қалмастан, жеңил, әпиўайы хәм түсиникли түрде талқы етиледи. Дерлик, фольклордың барлық жанрлары бойынша пикирлер билдирилип, илимий-теориялық жақтан талқы етиледи. Айырым анықлық киргизиўди талап ететуғын жанрлар өзиниң характерли өзгешеликлери, принципи хәм өлшемлери бойынша түрлерге жикленеди. Мысалы, қарақалпақ халық ертеклерин «Әжайып хәдийселер хәққында ертеклер», «Хайўанат дүньясына байланыслы ертеклер», «Турмыс ертеклери» деп бөледи. Илимпаз: «Әжайып хәдийселерге киретуғын ертеклерди рус фольклорында «Волшебные сказки» деп жүритеди. Ал, қарақалпақ фольклоршылары бул типтеги ертеклерди «қыялы», «фантастикалық», «сыйқырлы» деп атап жүр. Бул түсиниклердиң барлығы дерлик ертеклердиң хайўанат дүньясына, соңғы дәуірдеги адамлардың турмысына арналғанларының хәммесине де тийисли. Сонлықтан, биз «қыялы» деп аталып жүрген ертеклерди дурысында ертеклердиң хәмме түри қыялы «әжайып хәдийселер хәққында ертеклер» деп атадық» [Мақсетов: 169], – деп жазады. Қ.Мақсетиев қарақалпақ фольклорын жанрлық жақтан классификациялауда тийкарынан рус илимпазларының тәжірийбесине сүйенип классификация ислеиди. Бул хәққында илимпаздың өзи де: «Булай алыўымыздың тийкарғы себеби (Әжайып хәдийселер хәққында ертеклер – С.А.) рус фольклорында қәлиплескен «Волшебные сказки» деген термин болды» [Мақсетов: 169], – деп жазады. Илимпаз усылайынша буннан басқа да жанрларға анықлық киргизеди.

Сабақты оқыған студенттер тутас түрде қарақалпақ фольклоры хақында, қарақалпақ халық аўызеки әдебияты хақында толық илимий-теориялық, әмелий түсиниклерди алыў имканиятына ийе болады. Илимпаз қарақалпақ фольклорының дәретиўшилери хәм атқарыўшыларын да дыққаттан шетте қалдырмастан, арнаўлы бөлим ажыратып, олар халық шайырлары, жыраў-бақсылар, жуўабый, шешен, ертекши, қатықулақ адамлар, қосықшылар, қыссаханлар екенлигин атап өтеди. Дәстанларды дәўиримизге жеткерген қарақалпақтың ең атақлы жыраўлары Шаңқөт, Нурабылла, Қурбанбай, Есемурат, Өгиз жыраўлардың өмири хәм дәретиўшилиги хақында мағлыўматлар береді. «Фольклор хәм әдебият» бөлимінде болса, әйемги дәўирлердеги жазба естеликлерден баслап, шайырлардың шығармаларын анализ етип, фольклор менен әдебияттың байланысы мәселесин ашып беріўге хәрекет етеди.

Қ.Мақсетов сабақты қарақалпақ фольклорының миллий өзгешелигин қысқа хәм ықшам түрде илимий жақтан сәўлелендирип беріўге хәрекет еткен. Қарақалпақ фольклоры хақында жетерли түрде мағлыўматларды беріў арқалы, студентлерде аўызеки әдебият хақында тийисли билим, көнликпелерге ийе болыўға алып келеди. Илимпаз сабақтың соңында төмендегише пикирлерин береді: «Солай етип ең әйемги дәўирден бизиң бүгинги дәўиримизге шекемги қарақалпақ көркем аўызеки халық дәретпелери халықтың узақ дәўирлер даўамында өмир тарийхын, үмит хәм әрманларын өз бойларына жәмлестире билген өмирлик жолдасы болып табылады. Соның менен бирге, фольклор адамларды бахытлы өмир ушын гүреске, ең жақсы адамгершилик сезимлерге тәрбиялайды. Бул уллы қәсийет турмыс талабына қалай болса солай үнлес келеди» [Мақсетов: 335], – деген бақалы пикирлери менен жуўмақ жасайды.

Жуўмақлап айтқанда профессор Қ.Мақсетов жоқары оқыў орынлары филология факультетиниң қарақалпақ тили хәм әдебияты қәнигелигиниң студентлери ушын туңғыш оқыў сабақлықларын хәм бағдарламаларын дүзген автор. Илимпаздың сабақлықлары жазылғанлығына отыз жылға шамалас ўақыт болыўына қарамастан бүгинги күни де қарақалпақ фольклорына қызығыўшылардың тәлим алатуғын оқыў қуралы хызметин атқарып киятыр.

Әдебиятлар:

1. Хошаниязов Ж., Палымбетов К. Мақсетов мектеби (Профессор Қ.Мақсетовтың өмири хәм дәретиўшилик хызметлери туўралы илимий очерк). – Нөкис, «Илим», 2019.
2. Мақсетов Қ., Тәжимуратов Ә. Қарақалпақ фольклоры. – Нөкис, «Қарақалпақстан», 1979.
3. Мақсетов Қ. Қарақалпақ халқының көркем аўызеки дәретпелери. – Нөкис, «Билим» 1996.